

PSIXOLOGIYA FANINING SOHALARI VA UNING TADQIQOT METODLARI

Jumaniyazova Zilola Arslonbekovna

Xiva tumani 33-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Razzakova Nargiza Farxodovna

Xiva tumani 35-son umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada siz Psixologiya fanining ilmiy tekshirish metodlari. Kuzatish. eksperiment: laboratoriya va tabiiy eksperiment. Psixodiagnostika metodlari va ularning qo'llanilishi: suhbat, anketa, faoliyat jarayoni va uning mahsulotlarini tahlil qilish. Test metodi va uning qo'llanilishi haqida ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

Kalit so'z: suhbat, anketa, faoliyat jarayoni va uning mahsulotlarini tahlil qilish, test metodi, kriminal psixologiya, sud psixologiyasi, jinoyatchilarni qayta tarbiyalash psixologiyasi, ya'ni penitentsiar psixologiyasi yoki axloq tuzatish mehnat psixologiyasi.

Inson o'zining kimligini anglashga intilishdan, o'z ruhiy dunyosini va o'zgalar ruhiyatini bilish istagi paydo bo'lishdan, tabiat va jamiyat hodisalarini tushunishga ehtiyoj sezishdan, o'tmish, hozirgi zamon, kelajak haqida mulohaza yuritishdan e'tiboran psixologiya fan sifatida rivojlana boshladi. Psixologik bilimlar juda uzoq o'tmish tarixga ega bo'lsa-da, lekin u fan sifatida falsafadan XIX asrga kelib ajralib chiqdi. Psixologiyani alohida fan sifatida ajralib chiqishga o'sha davrda kishilik jamiyatida yuz berayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy o'zgarishlar sabab bo'ldi, chunki bular ijtimoiy zaruriyatning taqozosi edi. Psixologik holatlarni tadqiq qilish, ya'ni psixika mohiyatini tushunish maqsadida o'sha davrda eksperimental ilmiy psixologik laboratoriyalar vujudga kela boshladi.

Ilk psixologik tadqiqotlar laboratoriyasi nemis olimi V.Vundt tomonidan 1879 yilda Leyptsig universitetida tashkil qilindi. Xuddi shu laboratoriya andozasi boyicha boshqa mamlakatlarda bir qancha mustaqil laboratoriyalar ochildi. XIX asrning oxiri va XX

asrning boshlariga kelib psixologiya fani to'g'risidagi ilmiy tushunchalarda keskin o'zgarishlar yuzaga keldi va ularning ta'siri natijasida psixologiyaning tadqiqot ob'ekti sifatida insonga muhitning ta'siri, uning xulq-atvorini o'rganish muammolari tanlab olindi. Shu davrda psixologiya fanining rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shgan psixologiya maktablari vujudga keldi, jumladan Amerika (AQSh) psixologiyasining asosiy yo'nalishlaridan bo'lgan bixeviorizm, Germaniyada geshtaltpsixologiya maktabi, Venada Z.Freydning psixoanalizi va boshqalar. Shu maktablarning hammasi o'zining nuqtai nazariga asoslanib, psixologiya fanining tarkibiy qismlarini o'rganishga harakat qildi.

Psixologik konseptsiyalarning rang-barangligi sababli va fan-texnikaning rivojlanishi ta'siri bilan psixologiya o'zining tadqiqot ob'ektlariga ega bo'lgan ko'plab sohalarga ajrala boshlandi. Hozirgi davrda psixologiyaning nazariy va amaliy yutuqlari atrof-muhit hamda jamiyatning juda keng qirralariga tatbiq qilinmoqda. Psixologiya fanini muayyan sohalarga bo'lishda aniq, yaqqol faoliyatining psixologik tomoni, insonning jamiyatga nisbatan psixologik munosabati, taraqqiyotining psixologik jabhasi asos qilib olingan.

Quyida psixologiya sohalarining tavsifiga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Umumiy psixologiya - umumiy psixologik qonuniyatlar, mexanizmlar, murakkab ichki bog'lanishlar, nazariy va metodologik printsiplar, ilmiy tadqiqot metodlar, psixikaning filo va ontogenetik o'zgarishlarini, ilmiy tushunchalar va kategoriyalar, bilish jarayonlarini amaliy va nazariy jihatdan tadqiqot qiladigan soha. Umumiy psixologiya boshqa sohalar kabi hartli ravishda qabul qilingan nomdan iboratdir. Psixologiya fanining ilmiy tushunchalarini, kategoriyalari (shaxs, motivatsiya, faoliyat, muomala, ong)ni, tadqiqot metodlarini umumiy psixologiyada umumlashtirish uchun uning boshqa sohalaridagi tekshirish natijalarini mavhumlashtirish maqsadga muvofiq. Shuning bilan birgalikda umumiy psixologiyaning tadqiqot natijalari psixologiyaning boshqa sohalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Umumiy psixologiya fani asosiy kategoriyalar, tushunchalar, psixik jarayonlar, holatlar, hodisalar, individual-tipologik xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

1. Psixik jarayonlar: sezgi, idrok, tasavvur, xotira, tafakkur, xayol va boshqalar.
2. Irodaviy jarayonlar: motiv, motivatsiya, ehtiyojlar, intilishlar, qaror qabul qilish kabilar.

3.Hissiy jarayonlar: his-tuyg'ular, emotsiya, kayfiyat, emotsional ton, stress, affekt singarilar. Psixik holatlarga psixik jarayonlarning ma'lum bir sifatlarining ko'rinishlari kiradi. Masalan, hissiy jarayonlardan psixik holat sifatida kayfiyat, psixik xususiyatlarga qobiliyatlar va boshqalar kiradi. Umumiy psixologiyadagi bu bo'linish hartli ravishda amalga oshirilgan bo'lib, unda jarayon tushunchasi umumiy tadqiq qilinayotgan hodisaning jarayoniy xususiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi, xolos. Psixik holat tushunchasi psixik holatlarga nisbatan nisbiy statikligini anglatadi. Psixik xususiyat tushunchasi esa tadqiq qilinayotgan hodisaning mustahkamligini, qaytaruvchanligini aks ettiradi va bu narsa shaxs tuzilishida o'z ifodasini topadi. Umumiy psixologiyadan boshqa sohalar, bilimlar asos sifatida foydalaniladi, xuddi shu boisdan u universal xususiyat kasb etadi.

Eksperimental psixologiya- eksperimental metodlar yordamida psixik hodisalarni tadqiq qilishning umumiy sohasi. Psixologiya fan sifatida falsafadan ajralib chiqishida eksperimental tadqiqotlar o'tkazish asosiy rol o'ynagan. XIX asrning o'rtalarida psixologik hodisalar ustidan ilk bor amaliy eksperimental psixologik tadqiqotlar o'tkazilgan. Bu fiziologik laboratoriyalarda elementar funksiyalarni o'rganish orqali, ya'ni ilk bor sezgi va idrokni o'rganish bilan boshlangan. Bu tadqiqotlar eksperimental psixologiyaning falsafa va fiziologiyadan mustaqil, alohida fan sifatida vujudga kelishiga muhim asos va ob'ektiv hart-haroit yaratib bergan. Eksperimental psixologiya fan sifatida ajralib chiqishiga V. Vundt o'zining katta hissasini qo'shgan. Ilk eksperimental tadqiqotlar o'zini o'zi kuzatish metodi yordami bilan insonning ichki funksiyalarini o'rganishga qaratilgan edi. Keyinchalik eksperimental ishlar turlicha hayvonlarda o'tkazila boshlangan. Tadqiqotlarning ko'pchiligi T.L.Morgan, E.L.Torndayklar tomonidan olib borilgan. Eksperimental tadqiqotlar orqali faqat psixik funksiyalargina emas, balki hissiyotlarning individual variantlari ham tekshirilgan. Eksperimental psixologiyaning tadqiqotlari psixologiya sohalarining nazariyasiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Mehnat psixologiyasi - insonning mehnatga munosabati, mehnat faoliyatining qonuniyatlari va rivojlanishini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. Mehnat psixologiyasining ob'ekti ishlab chiqarishda va mehnatda shaxsning faoliyati, uni ishdan bo'sh vaqtining, dam olishining ishlab chiqarishga ta'sirini ham tekshirgan. Mehnat

unumdorligiga ishchini boqish uchun ketgan sarflar miqdori ko'p bo'lsa, unga qancha qulay hart-haroit yaratilsa, shunchalik ijobiy ta'sir yuzaga keladi. Shu asosda yuqoridagi fanlar mehnatkashga psixologik iliq muhit yaratish uchun mehnat psixologiyasiga yordam beradi. Mehnat psixologiyasini G.Myunsterbergning "Psixologiya va ishlab chiqarish unumdorligi" (1913) va "Psixotexnika asoslari" (1914) kitoblari chiqqan davrdan boshlab alohida soha sifatida vujudga kelganligi e'tirof etilgan. Mehnat psixologiyasining asosiy vazifasi ishlab chiqarish munosabatlarini ijobiylashtirish, mehnatkashlarga zarur hart-haroit yaratib berish, kasbiy kasalliklarning, ishlab chiqarishda jismoniy falokatlarning, psixologik zo'riqishlarning oldini olishdir.

Aviatsiya psixologiyasi - aviasanoat va aviaxizmatchilarning mehnat faoliyatida kechuvchi psixologik qonuniyatlarni o'rganadi. Aviatsiya psixologiyasining predmeti murakkab aviatsiya tizimini boshqarishdagi inson psixikasining rolini tekshirishdan iborat. Aviatsiya psixologiyasi ob'ekti shaxs faoliyati, jamoa tuzilishini tashkil qilishning hart-haroitlari hisoblanadi. Aviatsiya psixologiyasi sub'ekti uchuvchilar, muhandis, texnik xizmat ko'rsatish tarkibini tashkil etuvchi styuardessalar va boshqalar. Aviatsiya psixologiyasi soha sifatida uchuvchi qurilmalar yaratilishi vaqtidan, ya'ni XIX asrning oxiri va XX asrning boshlaridan vujudga kelgan. Aviatsiya psixologiyasi tug'ilishining asosiy sababi uchuvchi apparatlar ishlatishda va boshqarishda inson omili xavfsizligiga hart-haroit yaratish ehtiyojidir. Aviatsiya psixologiyasi psixologiyaning boshqa sohalari bilan uzviy bog'liqdir.

Muhandislik psixologiyasi - inson va mashina o'rtasidagi munosabatni, insonga mashinaning psixologik ta'sirini va insonning mashina bilan munosabati jarayonining psixologik qonuniyatlarini tadqiqot metodlari yordami bilan o'rganuvchi psixologiya sohasi. Muhandislik psixologiyasi fan-texnika revolyutsiyasi ta'sirida vujudga kelgan bo'lib, quyidagi muammolarni tekshiradi: 1) inson va EHM kabi avtomatika tizimi yuklamasida inson vazifasini tahlil qilish; 2) EHM operatorlarining hamkorlik faoliyatida muloqot jarayoni va ularning o'zaro ta'sirini tadqiq qilish; 3) operator faoliyatining psixologik tuzilishini tahlil etish; 4) operator ishining sifatiga, tezligiga, samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarni tekshirish; 5) inson tomonidan axborotqqabul qilishni tadqiq etish;

6) operator faoliyatini boshqarish mexanizmini o'rganish; 7) EHM ni boshqarishdagi buyruqlarni inson tomonidan qabul qilish xususiyatini aniqlash; 8) operatorlar uchun psixodiagnostika va proforientatsiya metodlarini ishlab chiqish; 9) operatorlarni o'rganishni optimallashtirish. Muhandislik psixologiyasining yuqoridagi muammolarini tekshirish natijasida yolg'iz operator faoliyatidan umumiy mehnat faoliyatini o'rganishga o'sib o'tiladi.

Kosmik psixologiya - vaznsizlik va bo'shliqda aniq mo'ljal ola bilmaslik haroitida, organizmda juda ko'p ortiqcha taassurotlar yuklangan paytda ro'y beradigan nerv-psixologik zo'riqish bilan bog'liq bo'lgan alohida holatlar tug'ilganda kishi faoliyatining psixologik xususiyatlarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi.

Ekstremal psixologiya - insonning o'zgargan muhit hart-haroitlarida psixik faoliyatining kechishi qonuniyatlarini o'rganadigan psixologiya sohasi. Ekstremal haroitda insonga bir qancha faktorlar ta'sir qiladi: monotoniya, makon o'zgarishi, xavf omili, vaqt, shaxsiy ahamiyatga molik axborotning o'zgarishi, yolg'izlik, guruhiy izolyatsiya va hayotiy xavf. Ekstremal haroitga inson moslashishining biologik vazifasi ekstremal haroitda ishlovchilarni tanlab olish (kosmos, arktika, yong'in va hokazo), mashqlantirish, trening o'tkazishdan iborat.

Pedagogik psixologiya - tarbiya va ta'lim muammolarini tadqiq qiladigan psixologiya sohasi. Pedagogik psixologiya shaxsning maqsadga muvofiq rivojlanishi, bilish faoliyatining va shaxsda ijtimoiy ijobiy sifatlarni tarbiyalashning psixologik muammolarini o'rganadi. Pedagogik psixologiyaning maqsadi- o'qitishning oqilona rivojlantiruvchi ta'sirini, hart-haroit va boshqa psixologik faktorlardan kelib chiqqan holda kuchaytirishdir. Pedagogik psixologiya XIX asrning ikkinchi yarmida ijtimoiy taraqqiyotning ta'siri natijasida vujudga kelgan. Eksperimental psixologiya tadqiqotchilari pedagogik psixologiya rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Bundan tashqari, pedagogik psixologiyaning fan sifatida taraqqiy etishda o'sha davrda yuzaga kelgan psixologik yo'nalishlar ham o'zining ijobiy ta'sirini o'tqazgan. Bixevioristik psixologiya yo'nalishi pedagogik psixologiya uchun asos qilib tarbiyachi va o'qituvchiga vosita qilib tashqi muhit

ta'sirini oladi. Tashqi muqhit qanchalik ijobiy ta'sir qiluvchi omil bo'lsa, ya'ni qulay hart-haroit vujudga kelsa, demak shaxsning tarbiyalanishi shunchalik ijobiy kechadi.

Hozirgi zamon pedagogik psixologiya rivojlanishi natijasida insonning individual psixologik farqlari, ijtimoiy-tarixiy tajribalar ta'siri hamda boshqa odamlar o'rtasidagi muloqot, muomala ta'siri borligini, shuningdek, yana bir qancha faktorlarni hisobga olgan holda shaxsni rivojlantiruvchi ta'lim orqali o'qitish va tarbiyalash yotadi. Pedagogik psixologiyani hartli ravishda bir necha turga ajratish mumkin: a) ta'lim psixologiyasi; b) tarbiya psixologiyasi; v) o'qituvchi psixologiyasi; g) oliy maktab psixologiyasi kabilar.

Tibbiyot psixologiyasi - kasallarning davolanishi, gigiena, profilaktika, diagnostika jabhalarini tadqiq qiluvchi psixologiya sohasi. Tibbiyot psixologiyasida tadqiqotlar tizimiga kasalliklarning kechishi, ularning shaxs psixologiyasiga ta'siri qonuniyatlari, insonning kasallikdan sog'ayishiga mikrosotsial guruh ta'siri o'rganiladi. Tibbiyot psixologiyasi o'z ichiga klinik psixologiya, patopsixologiya, neyropsixologiya, somatopsixologiya kabi bo'limlarni qamrab oladi. Tibbiyot psixologiyasi tarkibiga psixoterapiya sohasini ham kiritadilar. Tibbiyot psixologiyasining asosiy muammosi kasallikni davolashning inson psixologiyasiga ta'sirini tadqiq qilishdir. Uning asosiy muammosi insonning psixologiyasiga ijobiy ta'sir qiluvchi va shu bilan davolanishni tezlashtiruvchi, ijobiy davolash muhitini tashkil qilishdir. Psixik hodisalar bilan miyaga fiziologik tuzilishlar o'rtasidagi nisbatni o'rganadigan soha - neyropsixologiya.

Dorivor moddalarning kishi psixik faoliyatiga ta'sirini tekshiradigan soha - psixofarmokologiya. Bemorlarni davolash uchun psixik jihatdan salomatligini ta'minlash chora-tadbirlari tizimini ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi soha - psixoprofilaktika. Yuridik psixologiya - huquq doirasidagi munosabatlar odamlarning psixik faoliyatini huquqiy boshqarish mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologiya sohasi. Eksperimental psixologiya ta'siri ostida XX asrning boshlarida yuridik psixologiya sohasida ilk laboratoriya tadqiqotlari o'tkazilgan. Bu tadqiqotchilar guvohlarning ko'rsatmalarini va so'roq olib borish asoslarini o'rganishni maqsad qilib qo'ygan edilar.

Yuridik psixolog sifatida yozuvchi A.K.Doylning qahramoni Sherlik Xolmsni atash mumkin. Yuridik psixologiya bo'yicha tadqiqot ishlari o'sha vaqtlarda G.Gross, K.Marbe, V.Shtern, K.Yung va boshqa psixologlar tomonidan olib borilgan. Keyinchalik yuridik psixologiyaning o'ziga xos tadqiqot yonalishlari vujudga keldi: jinoyatchilar shaxsini tadqiq qilish, guvohlik ko'rsatuvchilar ko'rsatmalarini tekshirish, sud psixologiyasi ekspertizasining nazariy va amaliy tomonlari ishlab chiqilgan. Yuridik psixologiya umumiy psixologiyaning metodlari va o'ziga xos ularning shakllarini qo'llaydi. Hozirgi zamonda uning bir qancha bilimlari mavjuddir: kriminal psixologiya, sud psixologiyasi, jinoyatchilarni qayta tarbiyalash psixologiyasi, ya'ni penitentsiar psixologiyasi yoki axloq tuzatish mehnat psixologiyasi kabilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G`oziev E. Oliy maktab psixologiyasi. T. 1997
2. G`oziev E. Psixologiya. T. 1994.
3. Karimova V. M. "Ijtimoiy psixologiya asoslari". - T., 1994
4. Karimova V. M., Akramova F. Psixologiya. Ma'ruzalar matni - T., 2000
5. Karimova V. M. Psixologiya. - T., 2002
6. Klimov E. A. Osnovi psixologii. - M., 1998